

JUSTYNA SOCHA

Uniwersytet Łódzki

**Recenzja książki pod red. Barbary Winczury pt.
*Emocje dzieci i młodzieży z trudnościami w rozwoju
i zachowaniu*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”,
Kraków 2017**

Emocje dzieci i młodzieży z trudnościami w rozwoju i zachowaniu to najnowsza publikacja wydana pod redakcją Barbary Winczury. Książka ta jest zbiorem artykułów dotyczących okresu dorastania, z uwzględnieniem różnego rodzaju trudności. Dzieciństwo, jak i czas dojrzewania, są kojarzone z okresem szczęścia i beztroski. Niestety u wielu dzieci i młodzieży jest to czas trudny, w którym przeżywają wiele negatywnych doświadczeń. Autorzy artykułów zebranych w publikacji zwracają swą uwagę na czynniki ryzyka, które mogą skutkować trudnościami w rozwoju.

Książka została podzielona na dwie części. Pierwsza z nich zawiera artykuły naukowe dotyczące negatywnych doświadczeń w życiu dzieci i młodzieży, które mogą zaowocować zaburzeniami emocjonalnymi. Artykuł otwierający ten rozdział to *Emocje, temperament i przywiązanie a procesy rozwoju zaburzeń psychicznych u dzieci* napisany przez Hannę Kubiak. Autorka w ciekawy sposób przedstawia, kiedy i w jaki sposób tworzą się nawyki oraz cechy emocjonalne u dzieci. Ujawnia, jak doświadczenia społeczne kształtują ich temperament. Porusza tematy szczególnie ważne dla procesów rozwoju mózgu, jakimi są wczesne doświadczenia decydujące o tym, jak człowiek będzie w przyszłości przeżywał oraz rozumiał otaczający go świat.

Kolejny ważny aspekt pojawiający się w publikacji, o której mowa, napisany przez Urszulę Bartnikowską, to *Doświadczenia wczesnego dzieciństwa a zaburzenia regulacji emocji u dziecka*. Autorka jako najczęściej występujące

traumatyzujące zdarzenia wymienia procedery medyczne, czyli sytuacje, w których dziecko jest poddawane operacjom oraz hospitalizacji. Inne negatywne doświadczenia to m.in. uczestnictwo w katastrofie bądź samo bycie świadkiem takiego incydentu. Wysoce krzywdzące dla dzieci zdarzenia to te, w których bliska im osoba dopuściła się zdrady, tj. zaniedbania czy porzucenia. Autorka odróżnia w artykule traumę powstałą w wyniku jednorazowego incydentu (np. wypadek samochodowy) od tej, która powtarza się w czasie (np. maltretowanie przez rodzica). Zwraca też uwagę, iż młody człowiek, u którego cechy emocjonalne dopiero się kształtują, dużo intensywniej przeżywa incydenty negatywne niż osoba dorosła.

Następna kwestia poruszona w książce to *Emocjonalne oblicza zespołu stresu pourazowego u dzieci i młodzieży* autorstwa Małgorzaty Przepióry. Jest tu prezentowany obraz kliniczny tego zaburzenia oraz możliwe jego źródła. Autorka przedstawia bardzo ciekawe badania własne, umieszczając w artykule konkretne wypowiedzi dzieci, które przeżyły katastrofę, były bite przez rodziców bądź wykorzystywane seksualnie. Wypowiedzi te są niesamowitym źródłem wiedzy dla czytelników na temat emocji przeżywanych przez pokrzywdzone dzieci i młodzież. Raz jeszcze zwrócono uwagę na to, iż dzieciom, u których struktury poznawcze nie są jeszcze dojrzałe, dużo trudniej jest pogodzić się z negatywnym doświadczeniem oraz poradzić sobie ze stresem z nim związanym na długo po wydarzeniu.

Bardzo ciekawym zagadnieniem zamieszczonym w publikacji jest zjawisko depresji. Małgorzata Cichecka-Wilk scharakteryzowała je w artykule, pt. *Zaburzenia emocjonalne w przebiegu depresji u dzieci i młodzieży*. Stan depresji kojarzony jest z przebiegiem u osób przede wszystkim dorosłych, jednak autorka zwraca uwagę, iż depresja może wystąpić nawet u dziecka, które nie ukończyło jeszcze trzeciego roku życia. Cichecka-Wilk dokładnie opisuje obraz kliniczny depresji w różnych okresach życia człowieka dorastającego. Podzieliła je na okres dotrzeciego roku życia, wiek przedszkolny (3-6 lat), okres wczesnego i średniego dzieciństwa (7-11 lat), okres nieco podobny - wczesnej adolescencji (10-12 lat), młodzież w średniej fazie dorastania (13-16 lat) oraz okres, w którym depresja pojawia się najczęściej, czyli w okresie późnej adolescencji (17-19 lat). W tym rozróżnieniu sporządzonym przez autorkę wyraźnie widać specyfikę depresji na różnych etapach rozwoju. Następnie poruszyła kwestię konsekwencji, które niesie stan depresyjny oraz jakie czynniki przyczyniają się do jego wystąpienia.

W części pierwszej został również podjęty temat molestowania seksualnego. Autorka, Anna Gulczyńska, przedstawia artykuł o tytule *Zaburze-*

nia emocjonalne u dzieci po traumie molestowania seksualnego, a w nim prezentuje szczegółową statystykę dotyczącą tego zjawiska mającego miejsce w dzieciństwie. Opisuje także objawy psychiczne i fizyczne pojawiające się u ofiary. Przedstawia osobę dziecka doświadczającego molestowania. Sygnalizuje jego negatywne odczucia oraz co ważne – gwałtowny spadek poczucia bezpieczeństwa. Opisuje sytuację, w której dzieci są jeszcze na tyle mało dojrzałe, że nie są w stanie realnie ocenić negatywnego doświadczenia. Ulegają kłamstwu swych oprawców mówiących, że to co robią, jest dobre i normalne. W istocie molestowanie seksualne nigdy takie nie jest. Autorka w ciekawy sposób przedstawia objawy pojawiające się u porzywdzonego dziecka. W tym celu posłużyła się grafem prezentującym oznaki psychiczne oraz somatyczne. Artykuł ponownie został opatrzony wieloma wypowiedziami pacjentów, co pozwala na lepsze zrozumienie istoty poruszanej problematyki.

Kolejna opisana kwestia, tym razem przez dwie współautorki, to *Parentyfikacja i jej rola w genezie zaburzeń obrazu własnego ciała w przebiegu anoreksji u dzieci i młodzieży*. Pierwsze z pojęć dotyczy przejścia obowiązków (lub ich części) rodziców przez dzieci, tzw. zamiana ról. Autorki, czyli Dorota Ryżanowska oraz Anna Siwiec, w czytelny sposób przedstawiają zależność tych dwóch zjawisk, które na pozór nie mają ze sobą nic wspólnego. Jednak w artykule zostaje przedstawione, że często zaburzenie odżywiania, czyli anoreksja, jest skutkiem zjawiska parentyfikacji. Autorki opisują jadłowstręt, jakie mogą być jego przyczyny oraz objawy. Prezentują również jak powinna wyglądać prawidłowa profilaktyka zaburzeń odżywiania. Stwierdzają, iż parentyfikacja w znaczący sposób obciąża psychicznie dziecko oraz ma negatywne skutki w jego rozwoju objawiające się m.in. znacznym stopniem niedożywienia oraz nieprawidłowościami w budowaniu obrazu własnego ciała.

Ostatni z poruszonych w tej części tematów dotyczy *Zaburzeń eksternalizacyjnych w kontekście regulacji zachowania*. Autor, Piotr Kwiatkowski, skupia uwagę na zaburzonej osobowości u dzieci, która według niego jest głównym źródłem braku regulacji emocji. Opisuje aspekt medyczny, jakim jest działanie struktur mózgowych, na które mają wpływ zarówno doświadczenia negatywne, jak i pozytywne. Uważa, że zaburzenia eksternalizacyjne, czyli, np. gniew, wrogość wobec otoczenia, agresja, kłamstwo itd., są odpowiedzialne za brak prawidłowej regulacji emocjami. Kwiatkowski przytacza trzy najważniejsze czynniki, które wpływają na samoregulację, a zostały stworzone przez Roya F. Baumeistra oraz jego współpra-

owników. Są to: świadomość stanu rzeczy, które pragnie się osiągnąć, monitorowanie standardu ze stanem rzeczywistym oraz zasoby energetyczne znajdujące się w mózgu.

Druga część publikacji została poświęcona zbiorowi artykułów na temat zaburzeń emocji u dzieci i młodzieży borykających się z chorobą przewlekłą bądź niepełnosprawnością intelektualną. Wyżej wspomniane artykuły dotyczą problematyki zaburzeń emocjonalnych spowodowanych czynnikami zewnętrznymi, na które narażone są dzieci i młodzież ze strony środowiska społecznego. Druga część zawiera tematykę emocji występujących u dzieci chorych, posiadających jakąś dysfunkcję.

Jako pierwsza głos zabiera tu Jolanta Lipińska-Lokś, opisując *Zaburzenia emocjonalne u dzieci z chorobą przewlekłą*. W artykule przedstawia przykłady chorób, które traktowane są jako przewlekłe. Są to m.in. mózgowie porażenie dziecięce, choroby nowotworowe, alergie skórne, cukrzyca czy otyłość. Ponadto autorka podaje główne cechy chorób, które klasyfikowane są jako przewlekłe. Jest to przede wszystkim okres trwania choroby, który przekracza trzy miesiące. Zwraca uwagę czytelników na fakt, iż jedynie od 10 do 18% dzieci i młodzieży wykazuje pełną sprawność psychofizyczną. W artykule prezentuje dwa wysoce różniące się od siebie podejścia do zjawiska choroby. Są to modele biomedyczny oraz holistyczny. Jolanta Lipińska-Lokś podkreśla fakt, iż choroba somatyczna może nieść w konsekwencji zaburzenia funkcjonowania emocjonalnego, zwłaszcza w przypadku, gdy choroba może uszkadzać układ nerwowy. Podkreśla, że dziecku, które jest przewlekłe chore, na co dzień towarzyszy negatywna emocja, jaką jest lęk. Dysfunkcja wprowadza zmiany w jego funkcjonowaniu w społeczeństwie, dziecko nie może brać udziału we wszystkich aktywnościach wieku dziecięcego, przez co czuje się inne wśród rówieśników. Autorka przedstawia również podstawowe zasady w pracy z osobą młodą, przewlekłe chorą oraz czynniki, które zdecydowanie ułatwiają jej funkcjonowanie.

Następna problematyka, która została podjęta w publikacji, to *Znaczenie wczesnodziecięcych doświadczeń emocjonalnych osób z niepełnosprawnością dla podejmowania wyzwań życiowych*. Joanna Konarska prezentuje na wstępie koncepcję kontinuum rozwojowego stworzoną przez Jean Liedloff. Wymienia potrzeby, których brak może prowadzić do zaburzeń w dalszym życiu dziecka. Te potrzeby to m.in. kontakt cielesny, wysyłanie komunikatów w kierunku dziecka przez osobę sprawującym nad nim najczęściej opiekę. Konarska opisuje początki emocjonalności u człowieka oraz

podkreśla wagę integracji pierwotnej, która ma miejsce w pierwszych 12 miesiącach życia dziecka. Ukazuje, jak relacje z rodzicami oraz rodzeństwem wpływają na samoocenę oraz budowę własnej wartości. Autorka przedstawia również bardzo ciekawy obraz kontroli społeczeństwa, które obserwuje oraz niesprawiedliwie ocenia rodziców niepełnosprawnych dzieci. Opisuje presję wywieraną na rodzicach, którzy w konsekwencji mogą emocjonalnie obarczać dzieci własnymi niepowodzeniami. Joanna Konarska przedstawia utrudnioną sytuację odbierania bodźców emocyjnych przez dzieci z wadą wzroku. Deprywacyjne skutki tego zaburzenia widoczne są przede wszystkim w rozwoju procesów poznawczych, orientacji w otoczeniu oraz działalności praktycznej dziecka. Następnie autorka przedstawia rozwój emocjonalny osób niesłyszący, który w pierwszych momentach życia nie różni się niczym od rozwoju dziecka zdrowego. Na zakończenie został przedstawiony obraz dziecka niepełnosprawnego fizycznie, któremu zazwyczaj towarzyszy ciągle lęk przed bólem spowodowanym rehabilitacją czy próbami samodzielnego poruszania się. Ten lęk często przeradza się w traumę, która negatywnie nastawia człowieka do podejmowania w dalszym życiu prób czy wyzwań życiowych.

W drugiej części publikacji Ewa Bartuś zaprezentowała *Emocje na drodze do adaptacji społecznej dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną*. Podkreśla w artykule fakt, iż rozwój dzieci z niepełnosprawnością intelektualną przebiega znacznie wolniej niż u dzieci zdrowych. Wspomina o zmianie podejścia do osób niepełnosprawnych; kiedyś koncentrowano się przede wszystkim na aspekcie medycznym. Z czasem ujęcie to ewoluowało do kwestii społecznych takich jak zaburzenie kooperacji jednostki chorej ze społeczeństwem, które odtrąca taką osobę. W tekście przywołuje termin „kompleks różnicy”, który odnosi się do sytuacji, gdy młodzież niepełnosprawna intelektualnie sama dostrzega inność między nimi a rówieśnikami. Ewa Bartuś wymienia za DSM-5 trzy kryteria stanowiące o niepełnosprawności intelektualnej. Artykuł zawiera również charakterystykę rozwoju emocjonalnego w poszczególnych stopniach niepełnosprawności intelektualnej (lekkim, umiarkowanym oraz głębokim). Należy problem utrudnionego rozwoju interakcji między dzieckiem a rodzicem spowodowany jedynie biernym odbiorem emocji przez chorą osobę. Autorka podkreśla, że rozwój w zakresie umiejętności empatycznych może być utrudniony z powodu długo trwającego egocentryzmu bądź braku rozumienia subiektywnych uczuć innych osób.

Następny z artykułów to *Zaburzenia emocjonalne u dzieci niewidomych i słabowidzących* napisany przez Joannę Gładyszewską-Cylulko. Podobnie jak jedna z poprzednich autorek, zwróciła ona uwagę na trudności emocjonalne u dzieci z deficytem wzroku, jednak tym razem skupiono uwagę tylko na tym zaburzeniu. Autorka wymienia przyczyny zaburzeń emocjonalnych, których można szukać wśród czynników biologicznych oraz społecznych. Podkreśla, że wczesna diagnoza oraz rehabilitacja mogą zapobiec bądź zmniejszyć natężenie występowania zaburzeń emocjonalnych. Gładyszewska-Cylulko zaznacza, że niesamowicie ważnym aspektem w rozwoju jest akceptacja ze strony najbliższego otoczenia. Osoba niewidoma lub słabo widząca odczuwająca wsparcie rodziny ma dużo większą możliwość wykształcenia cech sprzyjających późniejszej adaptacji. Autorka wymienia oraz opisuje najczęściej występujące u osób z deficytem wzroku zaburzenia emocjonalne. Jako pierwszy opisuje stres wynikających z np. zagrożenia fizycznego. Jako przykład podała przejście chodnikiem, które dla osoby widzącej jest zwykłą czynnością, a dla niewidomych wysoce stresującą aktywnością. Do specyficznych zaburzeń osób niewidomych zaliczyła też zaburzenia snu czy manieryzmy, czyli przykładowo nieuzasadnione ruchy rąk czy głowy. Kolejne zaburzenie emocjonalne występujące u tych osób to lęk spowodowany nieprzewidywalnymi sytuacjami bądź zmianami, które zaistniały w poznanych już wcześniej przez dziecko czynnościach. Lęk może też objawiać się w postaci wstydu przed ujawnieniem swojej niepełnosprawności przed resztą społeczeństwa. Autorka wymienia również fobię dotykania jako jeden z rodzajów lęku przejawiającego się u dzieci niewidzących lub słabowidzących. W artykule zostały przywołane cztery różne mechanizmy obronne stosowane przez dzieci z tym zaburzeniem. Są to: zaprzeczenie, wyparcie, projekcja oraz racjonalizacja. Do każdego mechanizmu została przywołana historia innej osoby prezentująca daną sytuację.

Joanna Kossewska poruszyła w tej części książki temat *Specyfiki rozwoju procesów emocjonalnych u dzieci z uszkodzonym słuchem*. Autorka podkreśla w artykule, że dzieci z uszkodzonym słuchem mają zdecydowanie ograniczone uczestnictwo w sytuacjach komunikacyjnych, a co za tym idzie, zaburzony jest u nich rozwój językowy. Kossewska przywołuje koncepcję rozwoju kompetencji emocjonalnej za jej twórczynią – Carolyn Saarni. Wymienia główne elementy tej koncepcji, a następnie szczegółowo je opisuje. Jako pierwsze wymienia świadomość istnienia własnych stanów emocjonalnych oraz umiejętność rozpoznawania emocji u innych osób na podstawie ich mimiki i kontekstu sytuacyjnego, w którym się znajduje. Au-

torka dalej opisuje zdolność do językowego opisu emocji przez dzieci z uszkodzonym słuchem, ich predyspozycje do odczuwania empatii czy umiejętność rozumienia niespójności pomiędzy stanem emocjonalnym a jego ekspresją przez różne osoby. Następnie przedstawia charakterystykę procesu, jakim jest regulacja oraz kontrola własnych emocji, opisuje świadomość znaczenia emocji w relacjach między dzieckiem z uszkodzeniem słuchowym a innymi osobami. Na koniec porusza temat ostatniego z wymienionych elementów koncepcji rozwoju kompetencji emocjonalnych jakim jest poczucie własnej skuteczności emocjonalnej.

Agnieszka Słopień i Aneta Wojciechowska jako pierwsze w tej publikacji zwróciły uwagę czytelników na temat *Funkcjonowania emocjonalnego dzieci ze spektrum autyzmu*. Na początku charakteryzują rozwój emocjonalny zdrowej osoby oraz zjawisko przywiązywania się u małych dzieci. Następnie prezentują teorię, iż zaburzenia ze spektrum autyzmu obejmują niejednorodną grupę pacjentów, ponieważ zaburzenie to różnie się objawia u wielu osób. Autorki przedstawiają najbardziej rozpoznawalne cechy ASD (ang. *autism spectrum disorders*) jakimi są trudności w funkcjonowaniu społecznym, które pojawiają się już w pierwszym roku życia dziecka z autyzmem. Najważniejsze wymienione cechy to brak: kontaktu wzrokowego, zachowań współlniania uwagi, potrzeby dzielenia się zainteresowaniami z najbliższym otoczeniem czy używania gestykulacji w celu skomunikowania się oraz nierozpoznawanie swoich uczuć oraz niemożność ich nazwania. Słopień oraz Wojciechowska przedstawiają ciekawe porównanie zachowań pacjentów z autyzmem wysoko funkcjonującym z pacjentami z zespołem Aspergera. Następnie poruszają kwestię współwystępowania dodatkowych chorób psychicznych u młodzieży z ASD, które jest niemiernie częste. Autorki uważają, że dalsze badania nad problemami emocjonalnymi pacjentów z autyzmem prawdopodobnie przyczynią się do stworzenia nowych form terapii, które poprawią jakość życia pacjentów.

Ważna problematyka, która została poruszona przez Barbarę Winczurę, to *Rozwój emocji i przywiązania dzieci ze spektrum autyzmu w kontaktach z bliskimi*. Autorka sygnalizuje, iż autyzm jest zaburzeniem skomplikowanym, w którym trudności rozwojowe mogą występować w różnych konfiguracjach, przede wszystkim w zakresie kontaktów społecznych, rozwoju języka oraz różnych kompetencji. W obrazie zaburzenia widoczne jest bardzo duże zróżnicowanie reakcji emocjonalnych wśród pacjentów. Winczura prezentuje objawy autyzmu pojawiające się w pierwszych miesiącach życia dziecka dzięki, którym rodzice orientują się, że niemowlę napo-

tyka trudności w rozwoju, przez co mają możliwość podjęcia wczesnej terapii. W artykule zaprezentowano również postawę dziecka autystycznego, które woli kontakt z zabawką niż bliski i emocjonalny kontakt z żywą osobą, np. rodzicem. Osoba autystyczna nie szuka i nie potrzebuje relacji z innymi ludźmi. Z tego powodu Winczura podkreśla, że kontakt z rodzicami, a mianowicie ich wrażliwość na emocje okazywane przez dziecko, jest wysoce ważna i pozytywnie wpływająca na jego rozwój. Kolejny ważny aspekt opisywany przez Winczurę to rozpoznawanie i rozumienie emocji przez autystyków, które jest niewątpliwie zaburzone. W konsekwencji dzieci wykazują nieadekwatne zachowania społeczne oraz reakcje emocjonalne wobec innych osób. Podkreśla też problem zaburzonych więzi, który objawia się obojętnością autystyka wobec swoich najbliższych.

Artykuł, który zamyka powyższą publikację, to *Relacje emocjonalne między dzieckiem a jego rodziną we wczesnej interwencji* autorstwa Sylwii Wrony. Została tutaj podjęta próba jednoznacznego zdefiniowania emocji poprzez zaprezentowanie zdań różnych osób oraz opisanie z jakich elementów składa się emocja. Prócz tego Wrona prezentuje ciekawe zestawienie sześciu podstawowych emocji wraz z wyrażaną przy nich ekspresją twarzy, reakcją fizjologiczną oraz jej funkcją adaptacyjną. Autorka przedstawia opracowanie własne na temat kręgu ufności dla dzieci, która jest swego rodzaju poradnikiem dla rodzica. W artykule przedstawiono problemy z jakimi przede wszystkim borykają się rodzice dziecka z zaburzonym rozwojem. Są to: sposoby wyrażenia emocji, które mogą być utrudnione ze względu na niewłaściwe ich odkodowywanie oraz nieharmonijność rozwoju dziecka. Dziecko z zaburzeniami rozwoju dojrzewa o wiele wolniej niż jego rówieśnicy w takich sferach jak: emocjonalna, społeczna i poznawcza. Na zakończenie autorka chce ukazać rolę oraz zadania stawiane przed specjalistami w budowaniu prawidłowych relacji emocjonalnych między dzieckiem niepełnosprawnym bądź o zaburzonym rozwoju a jego opiekunem. W tym celu prezentuje pięć najważniejszych zasad wczesnej interwencji.

Emocje dzieci i młodzieży z trudnościami w rozwoju i zachowaniu to bez wątpienia bardzo ciekawa publikacja dotycząca zaburzeń rozwoju u dzieci narażonych na negatywne czynniki środowiskowe lub dotknięte chorobą lub niepełnosprawnością. Dużym walorem tej pozycji jest różnorodność zebranych w niej artykułów oraz badania przytoczone na potwierdzenia przedstawionych teorii. Dodatkowo uważam, że osoby sięgające po tę pozycję wzbogacą swoją wiedzę o propozycje oraz sposoby pracy z dziećmi i młodzieżą z trudnościami w rozwoju i zachowaniu.